

A JÁSZBERÉNYI SZENTHÁROMSÁG TÉRI KÁLVÁRIA TÖRTÉNETE

A Szentháromság téri Kálvária a XVIII. századból származó, időközönként felújított, átalakított, eredeti helyéről többször áthelyezett szakrális emlékmű. A Kálvária állításának időpontja, elnevezése több helytörténeti munkában megtalálható. Legutóbb Gulyás Éva közölte, hogy a népies barokk Kálváriák közül egyik a Jászberény „Főterén álló 1752-ben készült Pálinkás kereszt a közelében lévő kocsmáról kapta nevét.”¹ A korabeli anyagokban fellelhető tények lehetővé teszik a Kálváriáról közölt ismeretek bővítését, pontosítását.

A jászberényi Főplébánia régi naplója nincs meg, így nem lehet tudni, hogy azt mikor kezdték vezetni. Gyurka József jászberényi plébános 1879-ben közölt írásaiból arra lehet következtetni, hogy az elveszett napló eleje nem napi bejegyzés volt. Azt a részt a plébánia hajdani irattárában található régi iratok alapján utólag írták. Gyurka József a napló 14. lapjára hivatkozva ismertette a Szent Lőrinc kápolnára vonatkozó latin szöveget. E szerint a Szt. Lőrinc kápolna a Főtér (alvégi) részén bal oldalt, az utca torkolatában állt. (A század végén készült képeslapokon is ott látható.) A kápolna a hívek adakozásából 1695-ben egy magas dombra épült. A hagyomány szerint bejáratához 12 lépcső vezetett. Megemlített néhány jelentősebb adakozót: Szécsi Urbán 24 tallér, Megyeri János 16 tallér. Oltárát Fülöp Mátyás, harangját Kovács György adományozta.²

A Szt. Lőrinc kápolna harangja reggel, délben, este és időnként a környék halottaiért szólt. A kápolnában ritkán tartottak misét, így a kápolna sorsát II. József rendelete megpecsételte. Az 1788. augusztus 13-i tanácsülés jegyzőkönyvében található: „Mint hogy a Fölséges rendelések szerint minden oly kápolnák sufferálandók volnának melyekben Isten szolgálat állandóképpen nem tétetik”..... „Szt. Lőrinc, Szt. László, és Szt. Rozália kápolnák az ilyenek közé számítandónak.” A tanács bizottságot küldött annak intézésére, hogy a Szt. Rozália kápolna ne legyen lebontva, s a másik két kápolna bontott anyagát a Főtemplom tornyának építéséhez felhasználhassák.³

Mészáros Péter jászberényi plébános a tanács 1789. januári ülésén ismertette gróf Eszterházy Károly egri püspök azon levelét, mely „a Szt. Lőrincz kápolnájának elbontása végett érkezett.” A tanács Ozoróczky Mátyás templombíróra bízta az elbontáshoz szükséges intézkedések megtételét. A kápolna elbontásáról egy későbbi tanácsülésen ő számolt be.⁴

A Szt. Lőrinc kápolna körül temető volt. 1770-ben, amikor gróf Eszterházy Károly egri püspök „parancsolattyából kriptát kelend csináltatni”, a tanács úgy határozott, hogy a Szt. Lőrinc kápolnában is kriptát építenek.⁵ A kápolna alatti kriptát végül valami okból nem valósították meg.

¹ Gulyás Éva: Útmenti kereszték és szobrok a Jászságban. Jászsági Évkönyv. 1994.114.o.

² Gyurka József: A jászberényi kápolnák Egri Egyházmegyei Közlöny. 1879. 12. Sz.

³ Jászberény tanácsülési jegyzőkönyv. 63/1788. VIII/13. Magyar Országos Levéltár

⁴ Jtj. 1789. I/19. MOL - Gyurka József közleményében a Szt. Lőrinc kápolna elbontását, rabokkal való széthánytatását, rákosi Boros Sándor helytartó tanácsai főkapitánynak tulajdonítja. Aki ezek után - szerinte - a nép haragja elől hazament Vas megyébe. Tény, hogy mint főkapitány II. József rendeletei végrehajtása ráhárult, de nem távozott Jászberényből. II. József halála után Sándor Lipót nádor őt nevezte ki nádori főkapitánynak. Mint nádori főkapitány Jászberényben lakott 1798-ig, nyugalomba vonulásáig.

⁵ Jtj. 108/1770. III/7. MOL

A kápolnát körülvevő temetőben állhatott az a kereszt, melyről Gyurka József plébános 1879-ben közölt tanulmányában azt írta, hogy „Most egy magas kőkereszt jelöli e kápolna helyét.” Ugyancsak 1879-ben megjelent „Keresztek Jászberényben” című írásában közölte: „A piac alsó végén magas rakott kőtalapzaton álló közönségesen Pálinkás keresztjének nevezetik. A keresztben függő Megváltó jobbján és balján Mária és M. Salome, a keresztet átölelő M. Magdolna szobrai vannak. A kereszt töve alatt Szt. Rozália fekvő szobra látható.” Közli a keresztben lévő feliratot is. „IN HONOREM SALVATORIS JESU IN CRUCE PENDENTIS, EX PIO VOTO NOBILIS AE GENEROSAE DOMINAE JUDITHAE BÁLINT VIDUAE DOMINI JOANNIS BOLEMAN, EX ALTATA EST ANNO: 1752. DIE 26. JUNII. RENOVATA 1825.” A kereszt háta mögött álló harangláb csengettyűjéről tudatta, hogy a harangocska 1802-ben készült a hívek adományaiból.⁶

A Kálvárián lévő, többször felújított márványlap latin felirata szerint a keresztet a Megváltó Jézus tiszteletére, fogadalomból Bolemán János Úr özvegye Bálint Judit állíttatta 1752. június 26-án. A fellelt és az alább közölt kiegészítő adatok azonban bizonyítják, hogy a Kálváriát nem 1752-ben, hanem 1759-ben állították. Az idő folyamán valamelyik felújításkor lett az 1759-ből 1752.

Bolemán János 1740 előtt jött Jászberénybe. A korabeli összeírások szerint a Szt. Lőrinc kápolna közelében lakott. A redemptusok között 1745-ben „Bolemány”, néven van beírva. Jászberényben 1740. január 22-én kötött házasságot özv. Balog Jánosné, sz. Bálint Judittal. Bolemán János Jászberényben, 1759. január 24-én halt meg, a halotti bejegyzés szerint 45 éves korában. A halotti anyakönyv bizonyíték arra, hogy felesége Bálint Judit asszony ekkor lett immár másodszer is özvegy. Özv. Bolemán Jánosné 1760. május 4-én Gerzsán Józseffel kötötte harmadik házasságát. A tények bizonyítják, hogy férje életében Bálint Judit, mint Bolemán János úr özvegye, 1752-ben nem állíthatta a keresztet. Gerzsán Józsefné, sz. Bálint Judit 1775. december 27-én, a halotti bejegyzés szerint 65 éves korában halt meg.⁷

Az 1758-59-60-es években Jászberényben dúló járvány, a pestis jelenlétét a halotti anyakönyvekben található, a szokásosnál sokkal több bejegyzés bizonyítja. A tanácsülés 1759. január 8-i jegyzőkönyvében tényként rögzítették, hogy „ezen városban sűrű és veszedelmes betegségek uralkodván”, ezért a Helytartótanács intézkedésére a városba hozták Valaszky doktort „a nyavalyásoknak szolgáltyára.”⁸ Valószínű Bolemán János a pestis áldozatai között volt. Meglehet felesége Bálint Judit is megbetegedett, de ő életben maradt. Az özvegy a temetőben, hol férje nyughelye volt, fogadalomból keresztet állíttatott. A kor szokásának megfelelően a kereszt töve alá helyeztette a pestis ellen védő Szt. Rozália fekvő szobrát.

A Szt. Lőrinc kápolna elbontása, a temető lezárása után a kereszt ottmaradt. Erről a keresztről gyermekkorára emlékezve így ír Déryné, Széppataky Róza: „Egy igen nagy kőkereszt a felfeszített Krisztussal. A kereszt magasan emelkedett föl a négysoros kőlépcsőzeten, körül kerítve farácsozattal, beárnyékolva a négy szögletére ültetett akáczfával...Ide szoktak gyülekezni nagybőjtben a katolikus nők és férfiak...csillogó lámpával, hogy ott a szenvedő Jézus emlékét dicsőíthessék.”⁹

A naplói ró kőkeresztet nem nevesítette. 1839-ben a Nagytemplom körüli tér rendezése, a templomot körülvevő kőkerítés, s az ott lévő, ugyancsak a pestisjárvány emlékére 1713-ban épült Szt. Rozália kápolna elbontása, más helyen való felépítése foglalkoztatta a tanácsot. A tanács határozata, hogy az „újonnan felépítendő Rozália kápolna az úgynevezett régi Szt. Lőrinc kápolna helyére közmegegyezéssel

⁶ Gyurka id. mű, valamint: Keresztek Jászberényben. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1879. 12. sz. 16. sz.

⁷ Fodor Ferenc: A Jászság életrajza c. művében közli a redemptus névsort. 1744/45. évi „úrbéri” összeírás. Rk. Plébánia házasságkötési, halotti anyakönyvek MOL

⁸ Jtj. 12/1759. I/8. MOL

⁹ Déryné naplójából Jászberény és Vidéke. 1887. 20.sz.

felépítesse.” A Rozália kápolna építéséhez az egri püspöktől és a nádori főkapitánytól megszerzett engedély értelmében az építendő kápolna helyének „a Szt. Lőrincz Keresztje melletti rész ezennel kitűzetik.” E helyen a Rozália kápolna építését el is kezdték. Vágó Ignác jászkapitány azonban arra hivatkozva, hogy „azon helyet elszűkíteni nem lehet”, a kápolna építését leállította. A lerakott „fundamentom” köveit fél kellett szedni, s a városháza udvarába behordani.¹⁰ Szt. Lőrinc keresztje ott maradt, és a Rozália kápolna a Plébánia kertjében lett felépítve, ott, ahol ma is van.

Azt, hogy a Kálvária a Főplébánia naplójában valamikor íródott-e Pálinkás keresztnek, a napló hiányában nem lehet tudni. Gyurka József plébános viszont 1879-ben Pálinkás-keresztnek írta. Évtizedek múlva, amikor napirenden volt részben a Főtér rendezése miatt, részben azért, hogy a rossz állapotban lévő Kálvária helyett a kornak megfelelő új Kálvária állíttassék, a képviselőtestületi ülés jegyzőkönyveiben, a korabeli sajtóban egyértelműen Pálinkás-keresztéről van szó.

A Pálinkás nevet azonban nem a közelben lévő kocsmáról, és nem a kereszt környékén esetleg piac alkalmával mért pálinkáról kapta. A Pálinkás név jászberényi redemptus családi név, amit bizonyít az 1745-ből származó redemptus lista. A férfi és leányági utódok létezését a jászberényi rk. plébánia korabeli keresztelési-házasságkötési-halotti anyakönyvei bizonyítják.¹¹ A család őse a Jászberényben 1705-ben készült népesség-, s ugyanez év katonai összeírásában található Pálinkás Tamás volt.¹² A többi népesség, illetve „Úrbéri” összeírásokban Pálinkás Tamás, majd utódai is megtalálhatók. Az összeírások szerint a Szt. Lőrinc kápolna közelében laktak. Létező személy volt Pálinkás János is, aki 1828-ban, mint hadnagy, a Jászkun Kerületek közgyűlésén Páka pusztá pénzügyeiről számolt el.¹³

Ramisch Antal jászberényi fényképész 1880-as évekbeli, a város egyes részéről készített felvételei közül az egyikén látható a Főtér közepén a 48-as emlékmű. A tér végén azon ház előtt, melynek helyére 1904-ben felépült a Jászsági Hitelintézet és Takarékpénztár ma is meglévő épülete, látszik a Pálinkás kereszt.¹⁴ A Főtér alvégi részét ábrázolja egy, a századfordulón készült képeslap. Ezen a felvételen a Pálinkás kereszt, a mögötte álló haranglábbal a Szt. Háromság patika előtt áll.¹⁵

A század elején napirenden van a Főtér rendezése. A Jászberény és Vidéke c. lap egyik számában néhány soros közlemény jelzi, hogy „A Pálinkás csengettyű és a szent emlék” más helyre való áthelyezését javasolják. Az áthelyezést „valláserkölcsi alapon indokolták.”¹⁶ 1905-ben a képviselő-testület mint egyházzvédnökség Koncz Menyhért prépost plébános előterjesztése alapján tárgyalta a Pálinkás kereszt további sorsáról. A testület véleménye megoszlott. Voltak, akik a régi, jó anyagból készült kereszt felújítását akarták. Mások a Kotál Henrik műépítész által készített tervet, a korszerű új Kálvária felépítését tartották célszerűnek. A vita eredményeként Dorfner Antal helyettes polgármester elnöklete alatt Koncz Menyhért plébános, Tarnay Sándor, Huba Lajos, Streitman Gyula, id. Sárközy János, id. Várenti János, Moczó István, Baly György és Tukacs B. István egyházzvédnökségi tagokból álló bizottság kapta feladatul, hogy helyszíni vizsgálat alapján tegyen javaslatot. A következő ülésen a bizottság véleményét

¹⁰ Jtj. 243/1839. VII/27. 282/1839. VIII/31, 302/1839. IX/19. MOL

¹¹ Fodor Ferenc: id. mű - redemptus névsor. 1744/45. évi „Úrbéri” összeírásban, Pálinkás Mihály, Pálinkás András MOL Jászberény rk. plébánia korabeli anyakönyvei.

¹² Blénessy János: Jászberény népessége 1705. évben. A jászberényi Jász Múzeum évkönyve 1938-1943. 247-257 old.

¹³ Jászkun Kerületek nemesi közgyűlés jegyzőkönyve 628/1828. X.23. MOL Jászberény és Vidéke. 1905. IX/3.

¹⁴ A Jász Múzeumban lévő régi fényképről a rész-reprót Faragó László készítette.

¹⁵ A korabeli képeslapról reprót közöltem a Jászberény város gyógyszerteráinak története 1790-től 1950-ig. c. kiadványban.

¹⁶ Jászberény és Vidéke. 1903. VI/7.

figyelembe véve az egyházzéldnökség elfogadta, hogy a Kotál Henrik műépítész által tervezett új Kálvária a bizottság által kijelölt helyen, a jelenlegi keresztől nyugat felé 8 méterre legyen felépítve. A kornak megfelelő, ízléses, új „Szent szobor” költségelóirányzata 3300 korona. Addig már összejött 1800 korona. Közadakozásból 500, a polgári kaszinó adománya 600, a Jászági Hitelintézet és Takarékpénztár 400 koronát adott, és Koncz Menyhért plébános adományozott 300 koronát. Az egyházzéldnökségnek, mint patrónusnak kellett volna adnia 1000 koronás adományt, ezt azonban nem szavazták meg. Úgy határoztak, hogy a hiányzó 1500 koronát a plébános oldja meg közadakozásból.¹⁷

Jászberény korabeli sajtója tudósított a képviselőtestületi ülésekről, a napirenden lévő Pálinkás kereszt áthelyezéséről, átépítéséről is. Zagyvartari álnév alatt jelentek meg igen figyelemre méltó cikkek.¹⁸ Pálinkás kereszt cím alatt írta, hogy „bár tulajdonnévről neveztetett - de hitéleti szimbólumról van szó. Egy szent jelvényről, egy keresztől, amit 98 esztendővel ezelőtt történetesen egy Pálinkás János nevű hitbuzgó ember emeltetett Jászberény községben az Isten dicsőségére.” Közölte, hogy a kereszt „egy hosszú évszázadon át, úgy a községek terepfelvételi szelvényében, mint a stratégiai hivatalos térrajzi felvételekben,, Pálinkás-kereszt, vagy - mondjuk akusztikus rendeltetésében „Pálinkás-csengettyű” néven szerepel...” A cikk írója javasolta, hogy a kereszt a jó ízlésnek megfelelő átalakítással helyeztessék át a város főteréről „a kalmárok helyéül szolgáló piactérről vallási rendeltetésének inkább megfelelő templom vagy iskola előtti tésre.” Így áhitat övezheti és nem lesz kitéve annak, hogy „a vásáros szekerek lovai a szent kereszt talapatáról egyék a szénát”, hogy ott végezzék szükségletüket, hogy az „igavonó barmok a szent jelvény tövéhez dörgölödzének...” Majd végül, miután megszületett a végső döntés, hogy az újonnan épülő Kálvária a régi helytől kissé távolabb, de a piactéren lesz felépítve közli a lap a következő versikét.

Miként a természet alkonyán
Az izzó nap fogyatkozása,
Úgy állok előttd Pálinkás
János dicső alkotása.

Pálinkás csengettyű
Lenge momentum,
Nem sokára új köntösben
Jelensz meg, oszt, punktum.¹⁹

A régi elbontott Pálinkás kereszt egyes elemei - a fekvő Szt. Rozália szobor, a régi tábla - áthelyeződtek a Kotál Henrik által tervezett hármastagolású, új helyen felállított Kálváriára. A szecessziós vaskerítéssel körülvett Kálvária mögött kapott helyet a vasállványon függő csengettyű. Az átalakítást tudatta az alábbi felirat:

RENOVATA IN FESTO EXALTATIONIS
SANCTAE CRUCIS 1905. EX. PIA FIDELIUM LARGITATE.²⁰

A korabeli képeslapok megörökítették, hogy a Fötér alvégi részén hol állt a Kálvária. Valamint azt is, hogy hetipiac alkalmával továbbra is zajlott ott az élet. A korabeli sajtó

¹⁷ Jtj. 1905. IV/15 1905. IV/17 MOL Jászberény és Vidéke. 1905. IV/30.

¹⁸ Zagyvartari álnéven írt Pirkler Adolf /1809-1889/ jászfelsőszentgyörgyi főjegyző. Azt, hogy a XX. sz. elején Jászberény írói közül ki írt Zagyvartari álnév alatt, ezidáig nem sikerült fellelni.

¹⁹ Jászberény és Vidéke. 1905. IV/16. IV/30. VII/16., IX/3.

²⁰ Sáros András: Jászberény műemlékei, emlékművei, emléktáblái 39.o.

1912-ben, amikor napirenden volt, hogy „Hol álljon a Pintér-kút juhásza?” c. cikkében azt is leírja, hogy ilyenkor mi volt a „Pályinkás kereszt” körül. „Ez a hely a Főtéren a leghangosabb, a folytonos alkudozások, üzletkötések közben a legförtelmesebb káromkodások hangzanak, az emberek itt igyekeznek egymást rászedni, becsapni, a bekerített kereszt vasrácsához támaszkodva köpködnek, s nem ritkán egymást szidalmaznak, bizony ritka ember az, aki e helyen nem feledkezik meg arról, hogy kereszt előtt áll, s a legtöbb ahelyett, hogy a kalapját megemelné, bűnös szándékkal veszi a szájára az Isten nevét.”²¹

A cikk írója ekkor azt javasolta, hogy a 48-as honvéd-emlékművet helyezték át „a megyeháza elé”, s a Pályinkás keresztet vigyék parkosított környezetbe a város székháza elé.²² A hagyomány, a régi környezethez való ragaszkodás erősebb lévén, a Kálvária maradt. Évek múlva a körülötte lévő díszes kovácsoltvas rács megrongálódott. A jászberényi Keresztény Misszió 1921-ben a vasrácsot felújította, majd többszöri kérésükre a város vezetősége a Pályinkás kereszt mellől az állatvásárt áttette más helyre.²³

A Kálvária, s mögötte a csengettyű a lakosság által megszokott helyén, a város Főtéren állt. Állagát az idő viszontagságai rontották. Évtizedek múlva ismét fel kellett újítani. 1943-ban, ahogy az akkor ráhelyezett márványtábla tudatta, közadakozásból megújították. A tábla megörökítette az adakozók neveit is. A felújítás alkalmával Csák József kőfaragó a Kálvária három szoboralakját újonnan faragta, viszont a kereszt alatti részen érintetlenül meghagyták a régi Szt. Rozália fekvő szobrát.²⁴

A Kálvária a második világháborút sértetlenül vészelte át, s 1945 után is a régi helyén állt 1960-ig. Ekkor a Főtér rendezése, az új úthálózat építése során lebontották, áthelyezték a Plébánia előtti parkba, oda, ahová a század elején javasolták. Itt a harangláb a csengettyűvel már nem állt mögötte.

A szakrális emlékmű sosem viselte első állítatója özv. Bolemán Jánosné Bálint Judit nevét. Az idők folyamán viszont volt Szt. Lőrinc keresztje. A Szt. Lőrinc kápolna elbontása után az alvégi katolikus hívek hitéletének helye a kereszt lett. A keresztjáró napok alatt ide is vezettek körmenetet. A csizmadia céh itt állította fel az úrnapi harmadik oltárt. Érthető, hogy a kápolnai harangok pótlására a hívek 1802-ben haranglábát, s egymászat nyomó harangocskát állítottak, „mely a hajnali, déli és esteli Ave Mária”-ra serkentette a híveket, s szólt a környék halottaiért is.²⁵ Valószínűleg Pályinkás János volt a XIX. sz. fordulóján a kereszt felújítatója, a csengettyű adományozója. Így került köztudatba a Pályinkás kereszt, illetve a Pályinkás csengettyű elnevezés. Legtöbbször ez utóbbi néven említették.

A Kálvária talapzatán az utóbbi években megjelent repedések egyre jobban jelezték, hogy ismét fel kell újítani, mielőtt még összedőlne. Jelenleg - 1999 telén - darabjaira szedve várja, hogy az immár 240 éves hitéleti „Szent emlék” ismét megújulva állhasson a Szentháromság téren. S ha lehet, helyeztessék mellé a harangláb, a Pályinkás csengettyű is. Megújulását tudassa az utókorral egy újabb márványtábla.

²¹ Jász Újság, 1912. 15. A Jász Múzeum képeslap-gyűjteményében található képeslapon téves az „Úri utcza” aláírás. A Főtér ezen része gróf Apponyi Albert tér volt. Az Úri utca 1906-ig a jelenlegi Bercsényi utca volt. A hetipiacot ábrázoló képeslap fénymásolat, eredetije Sáros András képeslap-gyűjteményében van.

²² Jász Újság, 1912. 15. Sz.

²³ Mit dolgozott 10 év alatt a Keresztény Misszió? Jász Hírlap. 1930. I/26.

²⁴ Sáros András: id. mű.

²⁵ Gyurka id. mű.